

Vägar till språket

Kamel Daouds *Zabor eller psalmerna*

Kamel Daouds skönlitterära debut var sensationell; en algerisk journalist som går i närkamp med den franska litteraturens ikon, Albert Camus *Främlingen*. Så här: i Camus roman skjuter fransmannen Meursault en het dag på stranden kallblodigt ner en arab, som förblir namnlös. I Daouds mot-bok, *Fallet Meursault*, får araben ett namn, Moussa, en identitet och en historia. Det är Moussas bror som berättar, en argstint gammal man som har lärt sig franska för att tala i sin mördade brors ställe. Hämnd, men också hyllning. Hyllning till Camus språk; ”Har du lagt märke till hur han skriver? Han talar om ett skott och det låter som poesi!”.

Daouds andra roman, *Zabor eller psalmerna*, är mera vildvuxen, ett snårigt landskap, fabel och fiktiv självbiografi.

Man kan följa olika vägar i berättelsens landskap – den bibliska till exempel, eller den familjepsykologiska – men jag väljer vägen till språken, som i min läsning är romanens huvudspår. Och jag börjar med den vägvisare Daoud själv anger:

Du skriver det du ser och hör med små, små sammanträngda bokstäver, de följer tätt på varandra, myror som rör sig från vänster till höger.

Araberna har bokstäver som lägger sig ner, ställer sig på knä och står upp raka som lansar;

Dassine Oult Yemma

det är en skrift som rullar ihop sig och vecklas ut som en hägring, vis som tiden och stolt som kampen.

Och skriften rör sig från höger till vänster, för där slutar allting – i hjärtat.

Vår skrift i Ahaggar är en nomadskrift, den består av stavar, enbart stavar, alla våra hjordars ben. Människoben, dromedarben, sebu- och gasellben alla ben som vandrar

genom öknen.

Korsen anger om du skall åt höger eller vänster, och punkterna, ser du, här finns många punkter, det är stjärnorna som leder oss på natten, för vi, Saharafolket, är ständigt på vandring. Först visar oss solen vägen och därefter stjärnorna.

Och vi utgår från vårt hjärta och rör oss runt i allt vidare cirklar för att omfamna alla hjärtan i en cirkel av liv, likt horisonten kring din hjord och dig själv.

Vägvisaren som skrivit – kanske sjungit? – dikten är en tuaregmusiker och poet, Dassine Oult Yemma, som verkade i början av 1900-talet. Hon kallades Öknens drottning, oförliknelig i skönhet och intelligens, moraliskt omutlig, kärlekens diktare. Jag hittar en bild av henne; flätat hår, tunga halssmycken, en lugn, kanske spörjande blick.

I sin dikt uttrycker hon en rak och självklar tillhörighet, en hemmahörighet. Ser du, säger hon liksom förtroligt till mig, här finns vi och vår hjord, och runt om finns den vida horisonten med rum för alla. Jag tänker att Dassine Oult Yemma var trygg med sitt folk, det indigoblåa, som bebodde landet långt före araberna och fransmännen. Jag undrar vilket språk hon använde när hon skrev sina dikter. Tuaregerna har ett eget språk, men har det språket ett alfabet? Ett som är mer än stavar? Skrev hon kanske på arabiska, som var de tidiga erövrarnas språk, eller på franska som var de senare kolonistörernas språk? Var valet av språk alls ett problem för henne?

Hundra år senare

Scenen är nu Aboukir, en by i västra Algeriet, några år efter självständigheten. Övergivna kolonialvillor och några nya betongbyggen. Snår av ogenomträngliga kaktusfikon. Ökensanden yr genom gränderna. Två gånger om dagen passerar bussen från söder. I den byn (som existerar och idag heter Mesra) växte Kamel Daoud upp, och där placerar han sin fiktiva huvudperson, Zabor.

Zabor är en särpling. Ett klen barn som får underliga anfall och talar med en patetiskt bråkande röst. Tidigt moderlös och en skam för sin mäktiga far Hadj Brahim, som har stora fårhjordar och är byns rika slaktare. Förvisad från fadershuset bor han med sin ogifta faster, en skam också hon, och hans enda vän och stöd i byn.

Zabor har emellertid en märklig förmåga som ger honom en viss prestige bland byborna: genom att skriva kan han förlänga människors liv. Han kallas till en dödsbädd och skriver den döendes liv. I häfte efter häfte dokumenterar han bybornas liv, byns liv. Häftena gräver han ner under stora träd på den gamla franska kyrkogården där också de halvskumma vindrickarna gömmer sina flaskor. En skrivande Scheherezade som vill rädda inte bara sig själv utan en hel by från glömska och utplåning. Den stora utmaningen kommer när han kallas till Hadj Brahims dödsbädd; skall han rädda en far som föraktat och förskjutit honom?

Det är litet *Tusen och en natt*, och handlar om

ordets makt över kroppen, om kopplingen mellan liv och skrift, liv och minne. ”Om jag minns väl dör ingen, men för att minnas behöver jag ett rikt och klart språk, återskapat på nytt av både andning och kött, upptäckt på nytt ord för ord med en forskares tålmod”.

Alfabetet

Fem år gammal börjar Zabor i den statliga byskolan, och upptäcker de arabiska bokstäverna, de som ”ställer sig på knä och står upp raka som lansar”. De blir en källa till fantasier om deras ursprung; i eldstaden, i sädeskornet, och i djur; Alif, den skarpögda gamen, Jim, en slingrande enögd orm i flodens gyttja, Nun, den ofantliga valen, eller – en annan bild av Nun – ett svart hav med en fiskare på väg mot land. Zabor älskar bokstäverna, de är hans hjord med vilda djur, han är herden och jägaren.

När han upptäcker skriftens möjligheter, öppnar sig en plågsam klyfta mellan hemmets språk och skolans. Hemmets språk ser han nu som ofullständigt och fattigt, ett ”hybridspråk”. Det kan betyda en blandning av arabiska och franska, tänker jag, men varför fattigt? I *Fallet Meursault* är berättarens mor också analfabet, liksom Hadjar, men Daoud beskriver hennes språk som ”rikt, levande, fullt av bilder, plötsliga infall och improvisationer men saknar precision”. Har det att göra med att Zabor är på väg mot en högre bildning, och därför uppfattar skolans språk som finare, kanske mera precist? Men i längden, vad gör man med ett språk som mest talar om plikter och förbud och frihetskrigets döda hjältar, och som inte kan berätta roliga historier för barn? Zabor lämnar skolan, hans anfall bryter ut, han vrålar som ett litet barn som har så många tankar men ännu inte kan formulera dem.

Kalligrafin

En tillfällig lösning blir koranskolan. Där lär han sig skrivandets njutningsfulla hantverk. Att gnida in skrivtavlan med lera, att tillverka bläcket genom att bränna fårull och sedan blanda askan med vatten. Lukten av leran och den brända ullen, mysteriets dofter. Ordens form lika viktig som dess innehåll. Handens långsamma arbete.

*Kalligrafin är ingen konst för upprorsmakare, skrev
Sven Lindqvist.*

Kalligrafi är ingen konst för upprorsmakare. Den bygger på en disciplinerad spontanism, som är otänkbar utan regler och doktrin. Doktrinen är traditionens summa: ett sätt att utföra. Mästerskapet består i att nå frihet i förhållande till traditionen.

Så skrev Sven Lindqvist i *Myten om Wu Tao-tzu* om den kinesiska kalligrafen, som en form av mognad. Och han tillägger: ”kommer någon av vår tids livsformer att ge rum för en sådan mognad?” En vemodig fråga, men vill vi en sådan mognad? Vill vi öva oss i tålmodets konst när all världens kunskap finns bakom ett enkelt klick? Bryr vi oss om att anknyta till historia och tradition? Förstår vi visdomen bakom kombinationen ”frihet i förhållande till tradition”? Vi som allt sedan romantikens, liberalismens och marknadsekonomins intåg hyllar individualismen, originaliteten och den ständiga förnyelsen?

Vill Zabor det, där han plitar Guds ord på skrivtavlan och tragglar Koranens suror? Han lär sig förunderligt snabbt, tycker om ritualerna och blir en skicklig recitator. I koranskolan får han till och med ett par vänner. De lär honom röka, och viskar om förförelsekonster. Men så grips han av leda. ”Jag hade erbjudits ett av världens vackraste språk, men i utarmad form, utan dess eggande, tovigaste kön.”

Kön är här inget oviktigt ord. Zabor, på gränsen till puberteten, lever i en värld där kroppen skall döljas, och det närmaste han kommer sex är de högrömtiska indiska TV-såporna som Hadjar älskat

och som Zabor ”översätter” för henne från hindi som ingendera av dem kan.

Extasen

Det var en uppenbarelse, ”en virvlande ängel med vingar som en stormby”. Zabor hittar av en slump en bunt gulnade franska böcker, bläddrar, och drabbas av en pämbild: en kvinna med spetsiga bröst putande under en T-tröja och ett förföriskt leende. Han förstår att kvinnans hemlighet finns dold bakom bokstäverna som löper från vänster till höger, ”raka led av myror på väg mot en ljuvlig källa, en uppenbarelse, en naken kropp”. Franska har Zabor bara rudimentära skolkun-

skaper i, men naturligtvis lär han sig det nya språket, med hjälp av sin exceptionella begåvning och flitigt onanerande. Ur vrakgodset efter de forna koloniserarna vaskar han fram nya världar. Inte bara sexualitetens hemliga värld, också världar bortom skolans och Koranens och byns inskränkta gränser. Havets värld till exempel, med obegripliga ord som ”rigg” och ”styrbord”, hur dechiffrera dem? Utan bibliotek och uppslagsverk – eller Google – erövrar Zabor franskan och bygger upp ett alldeles eget lexikon. Ett stort och mödosamt äventyr. Som det var för Kamel Daoud.

Hans mor kunde inte franska, hans far, en sträng, för det mesta frånvarande före detta militär, läste allt Daoud skrev men kommenterade aldrig. Boken är tillägnad honom: ”Till min far Hamidou / Som lämnade mig sitt alfabet i arv”.

Valet

Daouds roman lämnar mig med många tankar om språk och val av språk. De är inte unika för Algeriet, exempel finns också på nära håll. Linnea Axelsson skrev sitt stora samiska epos *Ædnan* (Augustpriset 2018) på den vackraste svenska, färgad – så vill jag tänka mig – av jolkens *timbre*.

*Det svenska
språket växte
längs tankarna
–*

Kamp för kolonialismen: General Jaques Massou, en av högerledarna som motsatte sig Algeriets självständighet, får stöd av sina supportrar år 1960.

*Samiskan sov
sen länge i kroppen
av skam
under lydnaden*

Författare i (före detta) koloniserade länder väljer oftast att skriva på kolonialmaktens språk, av många orsaker. Det har varit skolans språk, ibland det enda tillåtna. Det kan ha varit det enda tillgängliga skriftspråket, ofta neutralt i förhållande till andra stam-språk i landet. Och det är en väg ut till den stora läsande världen.

För tidigare generationer algeriska författare, Kateb Yacine, Albert Camus, Mohammed Dib, Assia Djebar, Maïssa Bey... fanns knappast något val av språk; Algeriet var ett franskt departement och det offentliga livet försiggick på franska. Men språkfrågan, upptäcker jag nu, kommer ändå ofta upp i deras romaner, mer eller mindre traumatisk.

I romanen *Kärleken, kriget* undersöker Assia Djebar (född 1936) den komplexa fransk-algeriska symbiosen; historiskt, ur ett kvinnoperspektiv och självbiografiskt. Assia var privilegierad, hennes far undervisade i den franska skolan och ansåg att också flickor skulle få utbildning. Iklädd europeisk kostym och fez gick han med henne till skolan, ”en liten arabisk flicka i en by i Algeriets *sahel*”. Hon fick den finaste av utbildningar och invaldes i Franska Akademin. Men franskan kallar hon sitt ”styv-

modersmål”. Varför? Vilket är då modersmålet? ”Ett idealiserat, föga älskat modersmål, utlämnat åt marknadsutropare, eller bara åt fångvaktare?” Förhållandet är fyllt av motsättningar. Hon känner sig övergiven av den arabiska kärleksposen och upplever franska som steril. Hon söker sitt ursprung, lyfter fram motståndsrörelsens kvinnor, upproriska kvinnor, men hon kan inte skriva dem på arabiska. Ur denna olösliga konflikt växer ändå hennes rika, tuktade, poetiska

franska, den som frigjorde henne och gjorde henne till författare. Men: ”att blotta mig genom att skriva min självbiografi på den före detta fiendens språk utsätter mig för en ständig fara att förbrännas.”

Kamel Daoud (född 1970) har inte samma direkta erfarenhet av fransk kolonisation och uppsplitande inbördeskrig som de tidigare generationerna. Landets senare utveckling är för honom ett akutare problem, om det har han skrivit dagliga kolumner – landets mest lästa – i *Quotidien d’Oran*. Ett urval, *Mes independances. Chroniques 2010–2016*, finns utgivna och erbjuder en unik inblick i Algeriets och Arabvärldens samtidshistoria.

Också språket är ett återkommande tema och då handlar det om *algeriskan*. Här krävs en del efterforskning, för ett sådant språk har jag aldrig hört talas om. Nu vet jag att algeriska är en blandning av berber (eller *amazigh* som är berbernas eget ord för sitt språk och sin kultur), arabiska, spanska och franska. Ett språk framvuxet ur landets komplicerade historia, och föremål för debatt; skall det betraktas som en dialekt (dialekter) eller som ett språk. Daoud företräder den senare åsikten och anser att algeriska på sikt skall få officiell status, vara landets språk, inte degraderat till en gatans munart. I en krönika från den 4 juni 2013 utdömer han arabiska som ett dött språk (jämförbart med medeltidens latin i Europa) som talas bara av två eliter, den politiska

och den religiösa. ”Allt det viktiga talar algeriska; folket, pengarna, reklamen, kärleken och vreden”. Det är bara döda språk som gör anspråk på renhet, levande språk förändras. Jag leker med tanken att Daoud skulle skriva sin följande roman på en litterär version av den muntliga algeriskan. Som författare från andra delar av den frankofona världen gjort med sina språk; Patrick Chamoiseau från Martinique, Amadou Kourouma från Elfenbenskusten. Eller som Jonas Hassen Khemiri gjort med svenskan.

Daoud talar algeriska i sin vardag, men tar sig rätten att skriva på franska. Han vägrar se sig som ett kolonialismens offer, eller sitt val av språk som underkastelse. *Fallet Meursault* kan man visserligen läsa som en hämnd på de forna kolonisatorerna, men romanen visar samtidigt på en väg ut ur den låsta dikotomin.

Berättaren, den mördade arabens arginta bror säger:

Mördaren har blivit berömd och hans historia är för välskriven för att jag ska drömma om att ta efter. Därför ska jag följa bruket i vårt land sedan vår självständighet – plocka loss stenar en efter en i husen som kolonisatorerna lämnade och bygga mitt eget hus, mitt eget språk. Mördarens ord och uttryck är *mitt hittegods*.

Hittegods. Att hitta och göra till sitt. Har alla rätt att göra så, också de som har makt? När blir det fult och kallas appropriering? Är det inte så alla våra kulturer kommer till, ett grävande i kökkenmöddingar, låna och återbruka?

”Avkolonisera kroppen, språket och havet” hette krönikan den 17 juli 2010. Daoud står vid Medelhavet – fädernesarvet, kulturarvet – och drabbas av insikten att kolonisationerna är en del av hans historia. Den franska parenteserna är inte något tolt utifrånkommande, den är också ”min” ”à moi”, skriver han. Husen, kyrkorna, gatunamnen, synagogorna är inte ”franska” utan också ”mina, en del av min historia”. Den romerska perioden, den ottomanska perioden, det andalusiska köket, *amazighs* språk... allt är en del av min historia och gör den rikare. Och där, på en plage vid Medelhavet (vid samma Medelhav som Camus Meursault älskade och där han sköt araben), tänker han att den andra

kolonisationen, den ”arabiska”, med sina religiösa tabun, tvingar algerierna att skamset dölja kroppen, hindrar dem från att befria kroppen, som också den måste avkoloniseras för att landet och folket ska bli fritt på riktigt.

Kamel Daouds ledstjärna har genom åren varit att göra uppror och motstånd mot en helig förklaring av världen, mot varje helig bok – svart, röd eller grön – som gör anspråk på sanningen och inte ger människan ordet. Efter det internationella genombrottet med *Fallet Meursault* blev han en eftertraktad skribent också i västliga media, bland annat *Le Monde* och *New York Times*, men under debatten kring nyårsmobben i Köln fick han nog. Inte på grund av dödliga hot han sedan länge utsatts för i Algeriet, utan på grund av angrepp från västerländska intellektuella (bland annat en skrivelse undertecknad av 19 franska professorer). Islamofobi, orientalistiska klichéer, essentialism löd anklagelserna. Samma anklagelser som den syrisk-libanesiska poeten Adonis har drabbats av. Så bidrar vi i vår västerländska trygghet till att tysta de röster som kämpar för ett öppet samhälle med plats för mångfald. Att avsikten möjligen är god; att motarbeta den automatiska islamfientligheten, gör inte saken mindre fatal.

I ett ”brev till en utländsk vän” (15 februari 2016) skriver Daoud att han lämnar journalistiken, mediasvallet, för att ägna sig åt litteraturen. ”Jag skall lyssna på träd och hjärtan. Läs. Återfinna min tillförsikt och själsofrid. Utforska.”

Men sitt kritiska engagemang kommer han inte att lämna. Det finns en tradition inom islam som bärs upp av rebelliska och tvivlande poeter, som framför allt Adonis fört vidare i sin dikt och sitt stora verk *Boken. Platsens gårdag nu*. Till den traditionen hör också Kamel Daoud.

Och Dassine Oult Yemma. Vad skulle hon ha tänkt om allt detta? Hon och alla ben som vandrar genom öknerna

*i allt vidare cirklar för att omfamna alla hjärtan
i en cirkel av liv, likt horisonten kring din hjord
och dig själv.*

CARITA BACKSTRÖM